Siyasi Üslup Meselesi Bağlamında Renklerin Savaşı (6 Eylül 1987 Referandumu)

The War of Colours in the Context of the Political Language Issue (The Referendum of 6 September 1987)

Onur ÇELEBİ*

ORCID: 0000-0002-1151-8492

Makale Türü: Özgün Araştırma

Article Type: Original Research

Chicago:
Çelebi, Onur. "Siyasi Üslup Meselesi Bağlamında Renklerin Savaşı (6 Eylül 1987 Referandumu)" *Tarihçi* 1, no. 2 (Mayıs 2021): 54-78.

Özet

Demokrasinin temel kurallarından biri hoşgörü ve uzlaşı prensiplerine bağlılıktır. Bu aynı zamanda çok partili siyasi sistemin de temel taşıdır. Türkiye'de siyasi partiler arasındaki ilişkinin düzeyini belirleyen genellikle siyasi teşekküllerin başındaki liderler olmuştur. Bu durum ise ülkenin siyaset kültürünün tarihsel gelişimiyle bire bir bağlantılıdır. Türkiye'de çok partili siyasi sisteme geçildikten kısa bir süre sonra belirli aralıklarla yaşanan askeri darbeler ve müdahaleler sonucunda meclis ve siyasi partiler ya kapatılmış ya da zarar görmüşlerdir. Böyle olunca da hem demokrasi hem de siyasi partiler kurumsallaşamamış ve kitleler partiden çok bir liderin peşine düşmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle liderler partilerin önüne geçmişler ve bir tür liderler rejimi ortaya çıkmıştır. Bu adı konulmamış gayri resmi sistem içerisinde, liderlerin kullandıkları dil ve üslup hem siyasi partilerin birbirleriyle olan ilişkileri hem de dönemin siyasi kültüründeki düzeyi belirlemiştir.

Çalışmada 12 Eylül dönemi öncesindeki siyasilere yasak getiren 1982 Anayasası'nın Geçici 4. Maddesinin akıbetini tayin eden 6 Eylül 1987 referandumu örneklem olarak alınarak dönemin politikacılarındaki siyasi dil ve üslup ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile "Siyasetçiler tarafından kullanılan dil, halk tabanında nasıl bir etki uyandırmıştır? Kullanılan dil ve üslup, zaman ve şartlara göre değişkenlik göstermekte midir? İlkeler ve çıkarlar kesiştiği zaman söylemlerde bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. celebi_sentez@hotmail.com

değişkenlik olmakta mıdır?" gibi farklı sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada dönemin süreli yayınları temel alınmış, telif eserlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Siyasi Dil, Siyasi Üslup, Politikacı, Referandum, Renk

Abstract

One of the basic rules of democracy is adherence to the principles of tolerance and compromise. This is also the cornerstone in the multi-party political system. The leaders of the political parties had often designated the levels of the relationship between the political parties in Turkey. This stiuation is directly related to the historical development of the political culture of the country. Shortly after the transiton to multi-party political system in Turkey, the parliament and political parties have either been closed or damaged as a result of military coups and interventions took place at intervals. Therefore, both democracy and political parties could not be institutionized and the masses pursued a leader rather than the party, that is to say, leaders got ahead of the parties. As a result, a kind of leader-led regime has emerged. The language and style used by the leaders in this unnamed unofficial system determined the level of both political parties' relation with each other and the political culture of the period.

In this paper, the referendum of 6 September 1987, which determined the fate of the temporary 4 article of the 1982 Constitution, which banned the politicians, who are the leaders of the parties before the Semptember 12, was taken as the sample and tried to be revealed the political language and the style of the politicians of the period. In paper, it has been tired to find answers to different questions such as; "How has the language used by politicians influenced the public? Do the political language and style vary according to time and conditions? Is there a variability in discourses when principles and interests conflict?" In this study, the periodicals of the period was used as main resources and was also used research works as secondary resources.

Key Words: Politics, Politic Language, Politic Style, Politician, Referendum, Colour

Giriş

Egemenliğin kullanılması açısından demokrasinin üç ayrı uygulama biçimi vardır: Bunlar doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı – doğrudan demokrasidir. İlkinde halk, egemenliğini bizzat kullanır. İkincisinde, egemenliğini bütünüyle temsilcilerine devreder. Yarı – doğrudan demokraside ise egemenlik, halk ile temsilcileri arasında paylaşılır.[1]

Yarı – doğrudan demokrasi, temelde bir temsili demokrasidir. Ancak bazı durumlarda halk, doğrudan demokrasinin haiz olduğu birtakım araçlarla egemenliğin kullanılmasına katılır. Bu araçlar arasında referandum, halk vetosu ve halk teşebbüsü sayılabilir. Referandum, bir yasama işlemi hakkında vatandaşların oyuna başvurulmasıdır[2]. Diğer bir ifadeyle meclis tarafından kabul edilen bir kanun metninin yürürlüğe girebilmesi için seçmenlerin çoğunluğu tarafından da kabul edilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de yapılan referandumların genel olarak ilk göze çarpan yanı, oylamaya konu olan tüm meselelerin anayasal ve siyasal nitelikli olmalarıdır. Bu doğrultuda Türkiye'de referandum denemeleri, demokrasinin kendisine has kural ve ilkeleri içindeki gereklilikten doğmamıştır. Referandum ihtiyacı, yaşanan darbeler sonrasında yönetimi eline alan askeri rejimin temsil edildikleri Kurucu Meclis ile Danışma Meclisi'nin tam olarak halkın temsilcileri olmamasından doğmuştur. Bu tür meclisler yaptıkları işlerin yanlışlığının farkına varıp bunu halka tescil ettirme yoluna gitmişlerdir.

Makaleye konu olan siyasi üslup meselesinde örnek olarak incelenen 6 Eylül 1987 referandumu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin üçüncü referandumudur. 9 Temmuz 1961 ve 7 Kasım 1982 referandumlarının aksine 6 Eylül referandumunda bir anayasanın tümü oylanmamıştır. Sadece 1982 Anayasası'nın Geçici 4. Maddesinin kaldırılıp kaldırılmaması, bir diğer ifadeyle eski siyasetçilere yeniden siyasi hakların tanınıp tanınmaması meselesi hükme bağlanmıştır.

6 Eylül referandumunun konusu şayet doğrudan temel insan hak ve hürriyetleri ile ilgili olmasaydı, bu referandum önceki iki referanduma kıyasla çok daha demokratik bir referandum olmuştur, denilebilirdi. En azından şekil bakımından böyle olmuştur. Önceki referandumlarda herhangi bir muhalefete izin verilmemiştir: Referandum konusunun lehinde konuşmak serbest, aleyhinde konuşmak ise yasak kılınmıştır. Olumlu oylar için her türlü propaganda yapılmıştır fakat karşı propagandaya izin verilmemiştir. 6 Eylül referandumunda ise "Evet" diyenler de

---

[1] Kemal Gözler, "Halkoylamasının Değeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. 1, (1988): 97.

[2] Taha Parla, "İki Tür Halk Oylaması: Referandum ve Plebisit" , *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1986, 2; Ahmet Yıldız – Ercan Durdular – Mehmet Solak – Hüdai Şencan, *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum* (Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 23 – 30, 60 – 67, 77 – 89; İbrahim Şahbaz, *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum Ve Türkiye*, (Ankara: Yetkin Yayınları, 2006), 21 – 80, 92 – 101.

"Hayır" diyenler de mavi rengi savunanlar da turuncu rengi savunanlar[3] da dilediklerini söylemişler, diledikleri gibi propaganda yapmışlardır. Buna karşın bazı olumsuz gelişmeler de yaşanmıştır.

Türk siyaset hayatında politikacılar gerek miting meydanlarından gerekse de Meclis kürsüsünden birbirlerine karşı zaman zaman kötü sözler sarf etmişlerdir. Ancak hiçbir vakit öncesiyle ve sonrasıyla bunun ahlaki sınırları 6 Eylül 1987 referandum kampanya sürecinde olduğu gibi aşılmamış, kamuoyunun utanç duyacağı bir noktaya gelmemiştir. Örneğin konuşmalarında mizahi bir üslup takınan ancak çok sert sözler kullanmaktan ve hakaret olarak anlaşılabilecek benzetmeler yapmaktan kaçınmayan Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, referandumun kampanya sürecinde Başbakan Özal'a "Guguk kuşu[4], "Siyasi kleptomani"[5], "Coca Cola başbakan"[6], "Uyurgezer"[7], "Kaldırımlar kralı"[8], "Sosyete başbakan"[9], "Papağan"[10], "Tantana başbakan"[11], "Padişah"[12], "Sivil amiral"[13], "Müstemleke genel valisi"[14], "Kazıklı Voyvoda"[15], "Beyinsiz"[16], "Ofsayttan başbakan"[17], "Şeytan başbakan"[18], "Cırcır böceği"[19]" yakıştırmalarda bulunmuştur.

Aslında siyasilerin bu tarz konuşmalarının üç nedeni bulunmaktadır: Birincisi geleneksel üslup meselesi, ikincisi kişisel siyasi çıkarların her şeyin üstünde tutulduğu pragmatist davranış şekli, üçüncüsü ise toplumun genelde mantığıyla değil de duygularıyla hareket etmesidir.

Türkiye'de siyasetçiler ve seçmenler, iki geleneksel üslup dışında yeni ve çağdaş bir politik üslup yaratamamanın sıkıntısını çekmektedir. Bu üsluplardan ilki, tek parti dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) miras kalan, halka soğuk gelen bürokratik ve elitist bir siyasi üsluptur. İkincisi ise birinciye tepki olarak Demokrat Parti (DP) hareketi ile birlikte ortaya çıkan "halka inmek" için bol demagojiye ve belagate dayanan "popülist" üsluptur. İşte Türk siyasetçileri, zamana ve şartlara göre bu iki üslup arasında gidip gelmişlerdir. Zaman zaman ağır, oturaklı, ciddi

[3] 6 Eylül 1987 referandumundaki oy pusulalarında siyasi yasakların kalkması yönündeki evet oyunu mavi renk, hayır oyunu ise turuncu renk temsil etmiştir.
[4] "Cindoruk: Allah'ın ve Kuran'ın Hâkim Olduğu Büyük Türkiye Geliyor " , *Milliyet*, 03 Haziran 1987, 9; "Cindoruk: Allah'ın ve Kuran'ın Hâkim Olduğu Bir Türkiye Kuracağız" , *Günaydın*, 03 Haziran 1987, 3.
[5] "Özal'da Çalma Hastalığı Var" , *Sabah*, 09 Temmuz 1987, 5.
[6] "TRT'de Sansür Var" , *Tercüman*, 27 Temmuz 1987, 6.
[7] "Cindoruk: Uyurgezer Özal" , *Hürriyet*, 29 Temmuz 1987, 15.
[8] "Cindoruk'tan Papağan Benzetmesi" , *Hürriyet*, 20 Ağustos 1987, 13.
[9] "Cindoruk'tan Papağan Benzetmesi" , *Hürriyet*, 20 Ağustos 1987, 13.
[10] "Cindoruk: Özal'ın Temeli Yok" , *Milliyet*, 20 Ağustos 1987, 8.
[11] "Cindoruk: Tantana Başbakan" , *Tercüman*, 21 Ağustos 1987, 7.
[12] "Özal Dönemi, Lale Devri" , *Cumhuriyet*, 05 Haziran 1987, 1,9.
[13] "Cindoruk: Özal Sivil Amiraldir!" , *Sabah*, 05 Haziran 1987, 5.
[14] "Özal Siyasi Kleptomani" , *Tercüman*, 09 Temmuz 1987, 7.
[15] "Cindoruk: Kazık Büyüyor" , *Günaydın*, 14 Temmuz 1987, 7.
[16] "Cindoruk: Önce Evet, Sonra Sandık" , *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987, 8.
[17] "Cindoruk: Önce Evet, Sonra Sandık" , *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987, 8.
[18] "Cindoruk'tan Özal'a: Şeytan Başbakan" , *Hürriyet*, 29 Ağustos 1987, 13.
[19] "Cindoruk: Özal Cırcırböceği Gibi Konuşuyor" , *Günaydın*, 29 Ağustos 1987, 5.

devlet adamı kılığına girmişler, zaman zaman da yumruklarını masaya vurup kasket giyip mahalle ağzıyla konuşmaya çalışmışlardır. Özellikle siyasi katılımın gündeme geldiği seçim ve referandum gibi dönemlerde popülizmin ve düzey tartışmalarının had safhaya ulaştığı dönemler yaşanmıştır. Ne yazık ki politikacının amacı geniş kitlelerin anlayacağı, hoşlanacağı ve etkileneceği dilden konuşmaktır. Gerçeklere, rakamlara dayanan, halka ne verip ne veremeyeceğini kesin ifadelerle ortaya koyan, başarılara olduğu kadar olumsuzluklara da işaret eden yeni bir tarz yoktur.

İkinci neden, ilkelerden ziyade siyasi çıkarların politik hayatı şekillendirmesidir. 1983 genel seçimlerinde 12 Eylül yönetimine karşı daha bağımsız görünebilmiş olması sayesinde iktidar koltuğuna oturan Turgut Özal'ın sonrasında o makamı koruyabilmek adına bu etkeni göz ardı etmesi ve 12 Eylül'ün şemsiyesi altına girmesi buna bir örnektir. Ya da Süleyman Demirel'in Başbakanlık ve Adalet Partisi genel başkanlığı koltuklarını muhafaza ettiği dönemlerde 1961 Anayasası'nın getirdiği temel hak ve özgürlükler ile onun oluşturduğu fren ve denge mekanizmasını hükümetin yürütme görevini yerine getirmesine en büyük engel olarak görürken; sonrasında tam bir demokrasi savunucusu kesilmesi halkın en azından belli bir kesiminin gözünde politikacıların güvenilirliğini tartışma konusu haline getirmiştir. Siyasetçiler politikalarındaki bu zikzaklı yürüyüşü hafızalardan silebilmek ve halk nazarındaki güvenilirliklerini sürdürebilmek adına söylemlerini daha da sertleştirme yoluna gitmişlerdir.

Üçüncü neden ise birinci ve ikinci maddelerle ilintilidir. Toplumun mantığı ile değil de duygularıyla hareket etmesi meselesi. Aslında bu "takım tutar gibi parti tutmak" deyimiyle de ilişkilendirilebilir. İnsanlar, siyasi partilerin demokrasinin temel taşı olduğunu ve bu partilerin milletin ve ülkenin temsilcileri konumunda bulunduğunu çoğu zaman unuturlar. Dini, ırki, siyasi ya da maddi çıkar temelli olmak üzere kendilerini siyasi bir parti ile özdeşleştirirler. Bundan sonrası ise tufandır. Zira insan sevdiği şeyin kusurlarını görmez. Artık hadiseleri ayrıntılarıyla düşünüp, derinlere inmezler. Hadiselerden ders çıkartmazlar. Bu da bir nevi süt kaymak hikâyesine benzer. Süt olan toplum, kaymak politikacıdan dürüst olmasını ister. Oysaki kaymağın özü süttür. Süt neyse kaymak da odur. Politikacının özünden farklı olması beklenemez.

6 Eylül 1987 referandumu öncesinde basında ve kamuoyunda, demokrasilerde halkın konumu ve iradesi üzerine çeşitli değerlendirmeler yapılmış, farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu minvalde tartışılan mesele halk oyunun kutsiyetidir. Başka bir ifadeyle demokrasilerde halkın iradesinden daha üstün bir güç var mıdır?, yok mudur? meselesidir.

Latince bir özdeyişten gelen "halkın sesi, hakkın sesi" anlayışının siyaset bilimi literatüründeki adı "Popülizm" yani "Aşırı Halkçılık" tır. Popülist düşünce, demokrasiyi halk iradesine indirger ve halkın seçim ve referandumlarda ortaya çıkan iradesini kabul eder. Buna göre, çoğunluk ne diyorsa kamu otoriteleri ve azınlıkta kalan görüş ona tabidir. Karşı görüşe göre

ise haklı olmak sayısal bir olgu değildir. Haklı olmak hakikatin yanında yer almaktır. Hakikat, nesnel bir var oluş olup sayısal değerlendirmelerin dışındadır. Çoğunluk kalkıp görünüşe aldanarak "Bakın işte dünya düz bir tepsidir, geoit değil" derse bilime ters düşen bu yargı, hakikati ifade etmeyecektir. Hakikati, bilim araştırır. Bilimse belli bir bilgi ve yöntem gerektirir. Bu doğrultuda çoğunluk haklı da olabilir, haksız da…[20] Halkın oyu, en nihayetinde bir "tercih" ortaya koyar, kesinlik değil…

Demokrasi insanlığın verdiği uzun mücadeleler ve buna bağlı kazandığı tecrübeler neticesinde ulaşılmış bir siyasal rejimdir. Bu tarihsel süreç içerisinde demokrasi kavramı net bir şekilde tanımı ortaya konulamamış olsa da birtakım temel ilkeleri bünyesinde barındırdığı fikri kabul görmüştür. Güçler ayrılığı ilkesi, partiler arasında ve toplumsal alanda hoşgörü ve uzlaşı prensibi, serbest eleştiri ve murakabe, basının dördüncü kuvvet olarak kabul görmesi, serbest ve dürüst seçimlerin yapılması, sivil bir hükümetin kurulması gibi daha birçok ilke sayılabilir.[21]

Yukarıda ifade edilen temel ilkelerden biri olan güçler ayrılığı prensibi, "yasama, yürütme ve yargı" olmak üzere üç temel unsurdan meydana gelmektedir. Yasama meclisin, yürütme hükümetin, yargı ise bağımsız mahkemelerin asli görevidir. Ne yasama organı, ne de yürütme, yargı işlevine müdahale edemez. Halk oylaması (Referandum), yasama işlevi içinde yer almaktadır. Yasama, kişileri yargılayıp ceza verme durumunda değildir. Oysa 6 Eylül referandumu yargısal nitelik taşımaktadır. Yani yasamanın yargı işlevine karışması söz konusudur ki bu durum demokrasinin temel ilkelerinden uzaklaşma anlamına gelmektedir.

Elbette ki "Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir". Evet, buna yürekten bağlı olmak gerekir. Halksız demokrasi olmaz. Ama bu hiçbir zaman halk, dilediğini yapar anlamına da gelmez. Bunlar, demokrasilerde ulusun tümünün yetki ve egemenlik sahibi olduğu doğrultusunda olan sözlerdir. Halkın iradesi üstünde ve dışında hiçbir sınıf, güç ve zümre yoktur, yönetim halkın kendisindedir. Ancak halk, devleti yönetirken demokrasinin temel ilkelerinden uzaklaşamaz. Her güç bir sınırlamaya tabidir, halk iradesinin sınırı da Batı demokrasilerinin temel ilkeleridir. Temel ilkelere uyulmadığında rejimin monarşi, aristokrasi ya da oligarşiye dönüşeceği ve adının demokrasi olmaktan çıkacağı iddia edilir.[22]

6 Eylül (1987) referandumu öncesinde kamuoyu ikiye ayrılmıştır. Eski siyasilerin suçlu olduğunu düşünenler, dolayısıyla referanduma hayır diyenler;

* İnsanın suçlu olması için mutlaka fiilen başkasına tecavüz etmesi mi lazım? Tecavüze teşvik veya göz yumma suç sayılmaz mı? En azından vicdanen suçludur. Ayrıca, kendisine emanet

---

[20] Niyazi Öktem, "Halkoylaması Yargısal Nitelik Taşıyor", *Milliyet*, 29 Ağustos 1987, 11.
[21] Onur Çelebi, "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı: İsmet İnönü'nün 14 – 26 Eylül 1947 Tarihli Yurtiçi Gezisi" , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 54, (2017): 279.
[22] Öktem, "Halkoylaması Yargısal Nitelik… " , 11.

edilen bir şeyi korumazsa telef olmasına göz yumarsa hatta makam ve mevki hırsından biraz fedakârlık etmekle kendisine emanet edilenin telef olmaktan kurtulacağını bildiği halde, bu fedakarlığı yapmazsa ve emanet kırılır, dökülür hatta ölürse ve kayıp olursa bu emanetçi suçlu sayılmaz mı? Hele ki bu emanet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti olursa.

Ülke insanlarının kamplara bölünmesine ve birbirlerini öldürmelerine seyirci kalanlar ve sebep olanlar, sözün kısası 12 Eylül öncesinin eski siyasileri özellikle de iki büyük partinin başkanı Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit biraz anlayış gösterip de asgari müştereklerde birleşselerdi bu kadar kan dökülmezdi, ülkemiz harap olmazdı ve 12 Eylül Harekâtı da olmazdı, şeklinde ağır ithamlar ve iddialarda bulunmuşlardır.

Eski siyasilerin suçlu olmadığını savunan evetçiler ise,

* Mahkeme yargısı ve parlamento onayı olmadan, herhangi bir hukuksal kurumun kararı da olmadan, birtakım insanlara siyaset yapma yasağı koymak, insan haklarına, demokrasiye, hukuka aykırı değil midir? Üstelik bugünkü durumda eski politikacılara yasağı bir siyasi iktidar değil, asker koymuştur. Doğrusu siyasi yasaklar seçilmemiş bir güç kaynaklı olduğu için daha da antidemokratiktir.

Askeri darbeler, kendi yasalarını beraberinde getirirler… Doğrudur. Ama darbelerin getirdiği yasalar, darbe döneminin bitmesiyle ortadan kalkar mı, yoksa darbeden sonra da devam eder mi? 1982 Anayasa'nın Geçici 4. Maddesi, darbenin getirdiği bir tedbir mi, yoksa ceza mıdır? Darbe, bir tedbir veya ceza olarak bu yasakları koymuş olsa da 1983 seçimleri sonucunda Türkiye sivil yönetime ve parlamenter demokrasiye tekrar geçtiğine göre artık darbe kanunlarının değil temel hukuk kurallarının uygulanması, darbenin getirdiği tedbir veya cezanın darbe döneminin bitmesiyle birlikte ortadan kalkması gerekmez midir?

Darbenin getirdiği temel hak ve hürriyetleri kısıtlayıcı tedbirler, eğer darbeden sonra da devam ediyorsa darbe dönemi de devam ediyor demektir. Bu durumda, darbeyi devam ettirenler, darbeyi yapanlar değil darbeden sonra iş başına gelmiş olan sivil yönetimlerdir. Böyle yönetimlerin demokratik oldukları söylenebilir mi? şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Toplumsal gruplar arasında cepheleşmeye yol açan bu iddiaların esas kaynağı siyasi yasaklar meselesidir.

1. Siyasi Yasaklar Meselesi

12 Eylül 1980 tarihinde dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in liderliğindeki Türk Silahlı Kuvvetleri, askeri darbe yapmış ve ülke yönetimine el koymuştur.[23]

---

[23] 12 Eylül 1980 askeri darbesi esnasında Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı Süleyman Demirel, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Bülent Ecevit, Milli Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Alparslan Türkeş gözaltına alınmıştır. Liderlerden Demirel ve Ecevit'in asker güvencesi altındaki zorunlu ikameti bir ay sürerken, haklarında ceza davası açılan Necmettin Erbakan bir yıl, Alparslan Türkeş ise dört buçuk yıl kadar tutuklu kalmıştır. Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman*

Darbeyi gerçekleştiren üst komutanlar grubu kendilerine Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adını vermişlerdir. Kenan Evren, Devlet Başkanlığı ve MGK Başkanlığı görev ve yetkilerini de üzerine almıştır. 1971'deki askeri müdahale ile mukayese edildiğinde bu darbe hareketinin çok daha köktenci olduğu görülmüştür. Zira yönetimi eline alan MGK, hükümeti ve meclisi feshetmiş, tüm yurtta sıkıyönetim ilan etmiştir. 16 Ekim 1981 tarihinde de siyasi partilerin kapısına kilit vurmuştur.[24]

Askeri rejimin kontrolü altında olan Türkiye'de 7 Kasım 1982 tarihinde hazırlanan yeni anayasa referanduma sunulmuştur. Tüm aksaklık ve eksikliklerine rağmen seçmenlerin % 91.4'ü tarafından kabul edilen anayasanın "Geçici 4. Maddesi" ile de 12 Eylül öncesindeki siyasetçilere, aktif siyaset resmen yasaklanmıştır. Buna göre kapatılan siyasi partilerin liderleri ile yönetici kadrolarına on yıl, bazı milletvekili ve senatörler ile Meclis dışındaki parti yönetici kadrolarına beş yıl siyaset yasağı getirilmiştir.[25] Ayrıca referandum sonucunda Kenan Evren de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni cumhurbaşkanı olmuştur.

Bu arada askeri rejim yeni partileri ve tecrübesiz politikacıları da beraberinde getirmiştir. Zira 6 Kasım 1983 genel seçimleri yapay bir partileşme üzerinden gerçekleşmiştir. Dönemin tabiriyle müsaadeye mazhar partiler arasından "majestelerinin iktidarı ve majestelerinin muhalefeti" bu seçimde ortaya konulmuştur. Seçim sonuçlarına göre Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) oyların % 45.14'ünü alıp 211 milletvekili çıkararak iktidar koltuğuna oturmuştur.[26]

Öte yandan 1982 Anayasası'na eklenen geçici (özel) bir madde ile kendilerine 10 yıl siyaset yasağı getirilen 12 Eylül öncesinin parti liderleri, askeri darbeden yaklaşık beş yıl sonra "gölge partiler" yöntemiyle tekrardan siyaset sahnesinde gözükmeye başlamışlardır. Dört eski lider de herhangi bir parti ile ilişkili olduklarını belirten somut tavır ve demeçlerden kaçınmışlardır ama kamuoyundaki belirtiler, bu sonucu vermiştir. Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi (DYP) ile Necmettin Erbakan Refah Partisi (RP) ile Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile sahne gerisinden siyasete müdahil olmaya çalışırken 12 Eylül öncesinin Cumhuriyet Halk Partisi lideri Bülent Ecevit de Demokratik Sol Parti ile üzerindeki yasaklardan kurutulmaya çalışmıştır.

Siyasi çalışmaları 12 Eylül askeri darbesi ile durdurulan, bir süre gözaltında tutulan, haklarında davalar açılan, partileri kapatılan dört eski lider, yukarıda ifade edildiği üzere beş yıl

Demirel Anlatıyor, (İstanbul: Merkez Kitaplar, 2005), 27.

[24] "Siyasi Partiler Feshedildi", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1981, 1,9.

[25] İçişleri Bakanlığı tebliğine göre 242'si 10 yıl, 481'i 5 yıl olmak üzere toplam 723 kişi siyaset yasağı kapsamına alınmıştır. "Siyaset Yasağına Giren 723 Kişi Açıklandı", *Milliyet*, 30 Nisan 1983, 1,13.

[26] 6 Kasım 1983 seçimleri sonucunda ANAP oyların % 45.14'ünü alarak 211 milletvekili, Halkçı Parti (HP) % 30.46'sını alarak 117 milletvekili, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ise oyların % 23.27'sini alarak 71 milletvekili çıkarmış ve böylece 400 üyeli TBMM'de, ANAP tek başına salt çoğunluğu elde etmiştir "ANAP: 211, HP: 117, MDP: 71", *Cumhuriyet*, 08 Kasım 1983, 1,11.

sonra "gölge partiler" yöntemiyle yeniden siyaset sahnesine çıkmışlardır. Bu partilerin halk nazarında güç kazanmalarına bağlı olarak, 12 Eylül askeri rejiminin kurmaya çalıştığı partiler zemininde büyük kırılmalar yaşanmıştır. Halk desteğinden uzak, askerin icazetiyle kurulmuş siyasi partilerden HP ve MDP diğer partilerin ortaya çıkmasıyla birlikte tarihin geçmiş sayfalarındaki yerini almışlardır. Ortaya çıkan bu muhalefet boşluğunu ise siyasi yasaklı liderlerin gölge partileri doldurarak Geçici 4. Madde'nin kaldırılması için var güçleri ile çalışmışlardır. En nihayetinde ise 12 Eylül düzeninin ve 1982 Anayasası'nın koruyucusu olarak kabul edilen Cumhurbaşkanı Kenan Evren 1986'nın ikinci yarısından itibaren siyasi yasakları da içerisinde barındıran anayasadaki geçici maddeler üzerindeki katı tutumunu değiştirmek durumunda kalmıştır.[27]

Yukarıda ifade edildiği üzere, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin lideri olan ve siyaset yasaklarını içeren bir anayasanın "kefili" olduğunu belirten Cumhurbaşkanı Evren'in şimdi "yasakların kalkmasından yanayım" demesi, Anayasa'nın Geçici 4. Maddesi'nin de bir nevi kaderini belirlemiştir. Üstelik bu dönemde TBMM'nin 17. Yasama Dönemi'nde çeşitli nedenlerle boşalan 11 milletvekilliği için 28 Eylül 1986 tarihinde yapılan milletvekili ara seçimleri de bu süreci hızlandıran bir başka etken olmuştur. Zira yasaklı liderler taraftarı oldukları ya da isimleriyle özdeşleştirildikleri partilere destek olmak amacıyla sahaya inmişler ve halktan oy istemişlerdir.[28] Bu ise artık siyasi yasakların pratikte uygulanamaz olduğunu göstermiştir.

---

[27] *Cumhurbaşkanı Evren'in eski siyasilere yeşil ışık yakmasının nedeni yaşanan birtakım gelişmeler ve buna paralel olarak oluşan yeni durum ve şartlardır: Cumhurbaşkanı Evren'in Başbakan Özal'ı ekonomi ve Siyasal İslam (İrtica) konularında dizginleyip kontrol altında tutma çabası, bunu başaramayınca da Başbakana yeni bir alternatif yaratma düşüncesi. Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt: 5, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), 354, 361; Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt: 6, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), 15, 31, 33 – 35.

*Siyasi yasaklar ile temel hak ve özgürlükler konusunda Batılı müttefiklerden gelen baskı. "Kısıtlı Demokrasi", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1986, 12; "Avrupa'dan Baskı: Yasaklar Kalksın", *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1987, 1,13; Evren, Cilt: 5, 14).

*Meclisin, anayasanın ve cumhurbaşkanının meşruiyetiyle ilgili muhalefet partileri tarafından kamuoyunda yaratılan tartışmalar. "Doğru Yol'un Demokrasi Formülü", *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1986, 1,13; "Anayasa Önerisi", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1986, 1,13; "Anayasa Cephesi", *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1986, 1; "5 Yıl Sonra İşbirliği", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1986, 1; "Demirel – Bülent Ecevit Buluşması", *Milliyet*, 12 Ocak 1986, 8; "Bu Anayasa Totaliter", *Milliyet*, 19 Mayıs 1986, 8; "Demokratik Uzlaşma", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1986, 7; "Sağcı Veya Solcu Değil, Demokrat Olmak Önemli", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1986, 8; "Demirel'den Cumhurbaşkanlığı Tartışması", *Milliyet*, 8 Mart 1986, 8.

*Cumhurbaşkanı'na siyasi yasakların kalkması için politik çevrelerden gelen telkinler. Evren, Cilt: 5, 353-354; "İnönü Başkan", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1986, 1,7.

*Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i siyasi yasakların akıbeti konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Ayrıca yılın sonuna doğru gerçekleşen yerel seçimler ve Başbakan Özal'ın siyasi yasaklar konusunda çift yönlü bir politika takip etmesi Evren'in yasaklılar konusunda düşünceden eyleme geçmesine neden olmuştur.

[28] *Bülent Ecevit, DSP'nin (Karabük, Niğde, Gaziantep'te…) düzenlediği açık hava toplantılarına konuk konuşmacı olarak katılmış; eşinin aday olduğu İzmir'e de bir nevi kamp kurarak karış karış bölgeyi gezmiştir. "Ecevit: Özal Padişah Gibi", *Milliyet*, 28 Temmuz 1986, 1,8,14; "Ecevit: Padişah Aleminin Hesabı Sorulur", *Milliyet*, 09 Ağustos 1986, s. 7; "Ecevit: Özal, Ülkenin Onurunu Koruyamıyor", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1986, 1,12.

*Demirel de seçim kampanyası süresince şehir şehir (İstanbul, Burdur, Bartın, Manisa…) dolaşmıştır. "Demirel: Rejimi Rayına Oturtalım ", *Milliyet*, 21.09.1986, 8; "Demirel: 12 Eylül'e Sığınma" , *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1986, 1,12; "Demirel: Siyasi Yelpazede ANAP'a Yer Yok" , *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1986, 1,13; "Demirel: Hükümet Olma Nitelikleri Kalmadı", *Milliyet*, 26 Eylül 1986, 1,8.

*Ayrıca Ecevit ve Demirel gibi diğer yasaklı liderler de ara seçimde boş durmamışlardır. Kapatılan MSP'nin genel başkanı Necmettin Erbakan, (Gaziantep, Polatlı, Burdur'da…) Refah Partisi'nin toplantılarına katılırken kapatılan MHP'nin genel başkanı Alparslan Türkeş de (İstanbul'da) MÇP'nin düzenlediği toplantılarda boy göstermiştir.

Hukuk ile pratik arasındaki çelişki yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Eski siyasilerin aktif siyasetin içinde tekrar yer almaları, muhalefet partilerinin ise siyasi yasakların kaldırılması için güçlü bir politika yürütmeleri ve Cumhurbaşkanı Evren'in de 'Geçici 4. Madde'nin kaldırılması meselesinde "siyasi yasakları halk getirdi, halk karar versin" biçiminde tavır takınıp referandumu işaret etmesi ile Başbakan Özal köşeye sıkışmıştır. Özal son bir ümitle siyasi yasakların kaldırılması meselesinden önce anayasa değişikliklerinin nasıl yapılacağını düzenleyen 175. Madde'nin yumuşatılması teklifini öne sürmüştür. Bu konuda siyasi çevrelerden hiçbir destek görmeyince de çaresiz o da siyasi yasakların akıbetinin halkın oyuna başvurularak çözümlenmesi gerektiği hususunda hemfikir olmuştur. Neticede siyasi yasakların akıbeti için referanduma gidilmesi konusunda meclisteki siyasi partilerin anlaşmaya varması ve bu hususun 18 Mayıs 1987'deki *Resmi Gazete*'de yer alması ile birlikte referandum için propaganda faaliyetleri başlamıştır.[29]

2. Referandumda Taraflar

Siyasi yasakların akıbeti için yapılan referandumda evetçiler mavi rengi, hayırcılar ise turuncu rengi sembol olarak kullanmışlardır. Bu yönüyle söz konusu referandum kamuoyunda ironik biçimde renklerin savaşı olarak da değerlendirilmiştir. Esasen semboller, insan varlığının başlangıcından itibaren iletişimin vasıtası olarak kullanılmıştır. Simge kelimesiyle de ifade edilen terimin sözlük anlamı, bir fikir, düşünce, his gibi şeyleri akla getiren, onu düşündüren işaret, resim, ses, harf, kısaltma, amblemdir. Bu simgelerin anlatım aracı olarak kullanılması ise sembolizm olarak tanımlanmıştır.[30] Bu açıdan ele alınan referandum meselesi bir yönüyle sembolizmin farklı bir tezahürü olarak da görülebilir.

Söz konusu referandumda yasakların kaldırılması yönünde dört yasaklı liderin yürüttüğü 'Mavi Renkli Evet' kampanyasına, bu liderlere yakın olan siyasi partiler de katılmışlardır. DYP, Demirel'e; DSP, Ecevit'e; MÇP, Türkeş'e; RP de Erbakan'a destek vermiştir. Bu partiler zaman zaman açıktan bazen de üstü örtülü bir şekilde seçim kampanyası tarzında siyasi yasakların kalkmasına 'Evet' için çalışmışlardır. Ayrıca SHP gibi hiçbir yasaklı liderin güdümünde olmayan bir ana muhalefet partisi de başta genel başkanları Erdal İnönü olmak üzere 6 Eylül için 'Evet' oyu verilmesi çağrısında bulunmuş ve İnönü bu maksatla yurt gezileri düzenlemiştir.

"Erbakan: Özal Kafasız ", *Milliyet*, 23 Eylül 1986, 8; "Erbakan: Özal Holdinglere Uşak", *Milliyet*, 24 Eylül 1986, 1,7; "Erbakan: Erkekseler Millete Gidelim", *Milliyet*, 26 Eylül 1986, 1,8.

[29] *Resmi Gazete*, 18 Mayıs 1987, 1-2; "Artık Söz Vatandaşın" , *Milliyet*, 18 Mayıs 1987, 1.

[30] Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü,* (Ankara: TDK Yayınları, 1975), 149.

Referandumda evet cephesi içerisinde yer alan lider ve partiler mavi kampanya için temel ilkelerde birleşmişler ve hemen hemen aynı söylemleri kullanmışlardır. Referandumu Meclis'te karara bağlanmış bir konunun formaliteden millete tasdik ettirilmesi şeklinde yorumlayan ve kamuoyuna o şekilde sunan evet cephesi, genel olarak:

- Menderes'in kaderini değiştirmek için bir şey yapmamış ya da yapamamış olmanın vicdan ezikliği içindeki halka, yarın vicdanlarını sızlatacak bir olaya itildiğini ileri sürmüş,

- Geniş kitleleri ilgilendiren birlik, beraberlik, barış, kalkınma konularını ele alıp yasakların kalkmasını bunlarla özdeşleştirmiş; herkesi bunun savunucusu, askeri yapmaya çalışmış,

- Hayır propagandasını ayıplı hale getirip utanılacak bir hadise durumuna sokmuş,

- Hayır demek Özal iktidarının devamı demektir. Bu da Türkiye'yi karanlığa götürür. Ancak "referandumda evet dersen ANAP iktidarı değişir" tezi üzerinde durmuş ve yukarıdaki ilkeler çerçevesinde bir referandum stratejisi oluşturmaya çalışmıştır.

Yasaklı liderlerin ve beş siyasi partinin 'Evet' kampanyasına destek vermesine karşılık ANAP ve Başbakan Turgut Özal, başlangıçta örtülü sonra ise açıktan 'Turuncu Renkli Hayır' kampanyası yürütmüştür. Referandum sürecinde gittiği her yerde bir temel atmış ya da açılışa katılmış olan Özal gezileri boyunca vatandaşlara tıpkı seçim gezilerindeki gibi yaptıkları icraatları anlatmıştır. Yapacakları işlerin ise sözünü vermiştir. Özal'ın miting meydanlarında yürüttüğü "eski liderlere hayır" propagandasında en çok başvurduğu yöntemse "eskiyi ve eskileri karalamak" olmuştur. Bu yaklaşım içinde Özal, sandıktan 'Evet' çıkması durumunda "Türkiye'nin 12 Eylül'ün hemen öncesine döneceğini sözün kısası anarşi ve terörün tekrar geleceğini" söylemiş ve karşısındakileri "*Haçlı Cephesi*"ne benzetmiştir.[31]

Siyasi yasakların akıbetini belirlemek için yapılacak referandumda tüm liderler, kampanya döneminde özel otobüsler, helikopterler ve uçaklar kullanarak seyahat etmişlerdir. Miting meydanları dışında liderler, broşür, kitap, ses bandı ve video kayıtlarından da faydalanmışlardır. Referandum kampanyası süresince her lider (ve parti) karşı taraf için çeşitli dosyaların hazırlığı içinde olduğu izlenimini vermiş, 6 Eylül yaklaştıkça dosyaları teker teker açacağını belirtmiş ve kamuoyunda beklentileri arttırmış olmasına karşın böyle bir açıklama yoluna gitmemiştir.

Tarafların birbirlerine üstünlük kurmak amacıyla kullandığı propaganda aletlerinden en ilginci ise "renkler" olmuştur. Yukarıda ifade edildiği üzere, referandumda kullanılacak oy pusulasının iki rengi vardır. 6 Eylül referandumunda "mavi renk" siyasi yasakların kalkması için evet anlamına gelirken "turuncu renk" yasakların devamını temsil etmiştir. DYP Genel Başkanı Cindoruk'un 23 Haziran 1987 tarihinde referandum kampanyasını başlattığı mavi kongrede

[31] Özal: Haçlı Cephesi" , *Cumhuriyet*, 03 Eylül 1987, 13; "Özal: Karşımıza Haçlı Cephesi Kurdular" , *Hürriyet*, 03 Eylül 1987, 16.

"*Referandum öncesinde hep mavi giyeceğim ama benim mavim Demirel mavisi*"[32] demesinden hemen sonra DYP teşkilatında yurt çapında 'mavi' giyme modası başlamıştır. Genellikle erkekler mavi gömlek, mavi elbise, kadınlar ise mavi bluz ve mavi etek giymişlerdir. Böylece bir tür referandum modası ortaya çıkmıştır: Referandumda evet diyenler "mavi" renk, hayır diyenler ise "turuncu ve sarı" renkleri tercih etmişlerdir.[33]

Referandum tarihi yaklaştıkça durum tam anlamıyla "renklerin savaşına" dönmüştür. Örneğin Başbakan Özal'ın Sivas'taki konuşmasını dinlemek üzere Ankara'dan kalkan ve gazetecileri taşıyan uçakta yer alan gazeteci Taha Akyol'un bir şey dikkatini çekmiştir: "*Yugoslavya'dan özel olarak kiralanan uçağın Türk hosteslerine turuncu bluz giydirilmişti… Hosteslerin rujları ve ojeleri de turuncu idi! Uçağın tavanına turuncu fiyonklar asılmıştı... Yolculara dağıtılan alkolsüz meyve kokteylinin rengi de turuncu idi, lokumların kağıtları da!...".*[34]

6 Eylül'e bir kala ise her şey kontrolden çıkmıştır. Artık "Turuncu nonoş rengi! Mavi ise Yunan rengi!" olarak liderler tarafından tarif edilir hale gelmiştir.

3. Siyasi Üslup Meselesi Bağlamında Renklerin Savaşı

Yukarıda ifade edildiği üzere, Türk siyaset hayatında politikacılar gerek miting meydanlarından gerekse de Meclis kürsüsünden birbirlerine karşı zaman zaman kötü sözler sarf etmişlerdir. Ancak hiçbir vakit öncesiyle ve sonrasıyla bunun ahlaki sınırları 6 Eylül 1987 referandum kampanya sürecinde olduğu gibi aşılmamış, kamuoyunun utanç duyacağı bir noktaya gelmemiştir.

Siyasi yasaklı konumunda olan eski liderler, üzerlerindeki yasakların kaldırılması için "referandumda evet" çatısı altında birleşmişlerdir. Üzerinde birleştikleri bir başka nokta ise Başbakan Turgut Özal'ın bu yasakların koruyucusu ve kollayıcısı olduğu yönündeki algıdır. Bu doğrultuda yasakların sürmesinden yana olan Özal'a karşı eski liderler zaman zaman söylemlerinde sınırı aşmışlardır. Örneğin Necmettin Erbakan'a göre Başbakan " …*Faizci ve rüşvetçi*"[35] iken, Bülent Ecevit için Özal bir "…*Sirk soytarısı*"[36], aynı zamanda da koşullara ve ortama göre renk değiştiren "…*bukalemun*" dur[37]. Süleyman Demirel'e göre ise "… *boşboğaz – geveze – ikiyüzlü – yalancı – korkak ve zorba*"[38] dır.

---

[32] Ecevit'in ünlü mavi gömleğine atıfta bulunmuştur.
[33] "DYP'den Mavi Harekât" , *Tercüman*, 04 Temmuz 1987, 10.
[34] Taha Akyol, "Sivas'ın Turuncu'su" , *Tercüman*, 26 Ağustos 1987, 7.
[35] "Referanduma Bakış" , *Tercüman*, 29 Ağustos 1987, 6; "Erbakan: Özal'ın Vizesi Bitiyor" , *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1987, 8; "Erbakan'dan Özal'a Salvo: Erkeksen, Elimiz Kolumuzu Çöz" , *Hürriyet*, 31 Ağustos 1987, 15; "Erbakan: Türkiye'de 55 Milyon Evliya Var" , *Tercüman*, 31 Ağustos 1987, 7.
[36] "Ecevit Affetmiyor" , *Hürriyet*, 19 Ağustos 1987, 15; "Meydan Dün Ecevit'lerindi" , *Tercüman*, 19 Ağustos 1987, 7; "B. Ecevit: Topuz ve Baykal İle Bir Araya Gelmem" , *Milliyet*, 19 Ağustos 1987, 7; "Ecevit İlk Defa Solda Birleşme Çağrısı Yaptı " , *Günaydın*, 19 Ağustos 1987, 5.
[37] "… *Özal koşullara, ortama göre renk değiştirir. Bugün rengi turuncudur, yarın renginin ne olacağı belli değildir. Koşullara, ortama*

Öte yandan 4 eski lideri yasaklara uymadıkları için "*anarşist*"[39] olmakla suçlayan Başbakan Özal için de durum pek farklı değildir. Bir politikacı kendine gereğinden fazla güvenirse hata yapması kaçınılmazdır. Bu ölçüsüz güvenin neden olduğu hatalardan dolayı şartların hızla aleyhine geliştiğini gören politikacı duygularına ve davranışlarına hâkim olamaz. Özal da 6 Eylül tarihi yaklaştıkça yaptığı hesapların tutmadığını, referandumun istediği gibi sonuçlanmayacağını ve referandum sonrasında kendisini çetin günlerin beklediğini görmüştür. Bu yüzden de politikaya soyunduğu yıllardaki hoşgörülü tavrını hızla kaybetmeye başlamış, üslubu sertleşmiş ve tabiatında var olduğu anlaşılan güçlü "ben" duygusu bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. Özal'ın konuşmalarında artık "biz" yoktur, hep "*ben yaptım, yapıyorum, yapacağım*" vardır ve tabii ki meşhur "Bende mangal gibi yürek var " tarzındaki meydan okumaları… Oysa keskin sirkenin küpüne zarar vermekten öte bir işe yaramadığı tecrübelerle sabittir. Neticede tüm liderler için referandum tarihi yaklaştıkça, siyasi tansiyon yükselmiştir. Bu bağlamda politikacıların üslubu da önce sertleşmiş sonra da renkleri de içine katarak saygı sınırlarını aşmıştır.

Referandum kampanya sürecinde hayır propagandası yürüten Başbakan Turgut Özal'ın miting düzenlediği şehirlerden biri de Samsun'dur. Başbakan Özal, Samsun Cumhuriyet Meydanı'nda konuşmaya başlamadan önce danışmanlarından Erkal Zenger tarafından bakanlar ve partililer kürsüye tek tek davet edilerek halka takdim edilmişlerdir. Sıra Özal'ın bir başka siyasi danışmanı Güneş Taner'e geldiği zaman Zenger, Taner'i "*Kendisi Amerika'dan yeni geldi. Hayır diyemiyor, onun için no diyor*" diyerek halka tanıtmıştır. Üzerinde "No – No – No – No – Well may be" (Hayır – Hayır – Hayır – Hayır belki olabilir) yazılı turuncu renkli bir tişörtle kürsüye çıkan Taner, miting meydanını dolduran halka turuncu tişörtünü göstererek ellerini havada birleştirmiş ve ANAP selamı yaparak dinleyicilerden bol bol alkış toplamıştır. Taner, daha sonra konuşması boyunca Özal'ın yanında durarak İngilizce yazılı tişörtünü göstermeye devam etmiştir.[40] Esasen Taner, söz konuşu tişört ve üzerindeki yazısıyla yine topluma simgeler üzerinden mesaj vermeye çalışmıştır.

Ertesi gün ise DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk partisinin genel merkezinde bir basın toplantısı düzenleyerek Başbakan Özal'ın Samsun gezisinde yaşananları siyasi üsluptan oldukça uzak, sert ve abartılı sözlerle eleştirmiştir. Konuşmasında Özal'ın danışmanı Güneş Taner'e de ayrı bir sayfa açan Cindoruk onu, tüm gazetecilerin şaşkın bakışları altında, yetişkin

---

göre renk değiştirmede Özal ile yarışabilecek tek yaratık bukalemundur". "Ecevit: Bukalemun Gibi" , *Hürriyet*, 27 Ağustos 1987, 13; "Bülent Ecevit: Özal Ortama Göre Renk Değiştiriyor" , *Sabah*, 27 Ağustos 1987, s. 5.

38 "Demirel'e Göre: Özal Gevezenin Teki" , *Tercüman*, 02 Ağustos 1987,7; "Demirel: Gölgemizden Korkuyorlar, Dedi" , *Hürriyet*, 02 Ağustos 1987, 1,15; "Demirel Kendini Ağaca Bağlı Pehlivana Benzetti" , *Günaydın*, 02 Ağustos 1987, 5;"Demirel: Geçici 4'ü Başlarına Çalsınlar" , *Milliyet*, 02 Ağustos 1987, 9.

39 "Özal: Anarşistler" , *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1986, 1.

40 "Referandumda Hayır'ın Özal'cası: No, No, No" , *Günaydın*, 14 Ağustos 1987, 5; "Özal: İşleriniz Hayırlı Olsun" , *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1987, 10.

film yıldızına benzetmiştir. Cindoruk: "*Özal'ın (Samsun'da) Avrupa ve Amerika'da erkek arayan kadınların giydiği tişörtü giyen danışmanına sesleniyorum… O seksi tişörtle Tır şoförlerinin önüne çıkma. Aksi halde sonun iyi olmaz. Çünkü onlar bu tişörtün anlamını çok iyi bilirler*" demiştir.[41] Böylece basın için yeni bir malzeme konusu ortaya çıkmış, gözler olası bir Cindoruk – Taner tartışmasına çevrilmiştir.

Başbakan Özal'ın Gaziantep mitingine de "No no no no, well may be" yazılı turuncu tişörtü ile katılan Güneş Taner, gazeteciler aracılığıyla Cindoruk'a mesaj göndermiştir. Turuncu tişörtünü üzerinden çıkartmayan Taner, ANAP'ın seçim otobüsü "Petek" te gazetecilerle sohbet ederken *"Bazıları nonoş diyorlar. 6 Eylül'de hayır çıkarsa bir tarafları acımayacak mı? Rengimiz turuncu, bilmeyen öğrensin… Sayın Cindoruk'un başından kötü bir tecrübe geçti herhalde. Tır şoförleri konusunda beni uyardığı için teşekkür ederim"* biçiminde konuşmuştur.[42] Bu arada turuncu tişört tartışmasına Güneş Taner'in eşi Beyza Taner de katılmıştır. Beyza hanım, kocası için "nonoş" benzetmesinde bulunan DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk için "*Eşimin ne olduğunu benden iyi kimse bilemez… İstedikleri kadar nonoşlar giyer desinler. Ama beni asıl üzen bir siyasi parti başkanının seviyesiz konuşma yapmasıdır. Ayrıca ben o tişörtün o anlama geldiğini de bilmiyordum, eşim de bilmiyordu*" demiştir.[43]

Turuncu tişört kavgasında kamuoyunda Güneş Taner lehine bir hava esmesi üzerine Cindoruk daha fazla ileri gitmemiştir. Ancak DYP teşkilatı üstü kapalı da olsa bu durumu kısa bir süre daha istismar etmiştir. Referandumda mavi evet kampanyası için Doğu Anadolu turuna çıkan DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Van havaalanında "*Go homme Özal*" pankartı ile karşılanmıştır. ANAP'ın Başbakan Özal için düzenlediği açık hava toplantılarında İngilizce pankartlar kullanmasına tepki gösteren Bülent Ecevit gazetecilerle bir konuşmasında "*Halk, Özal'a go home derse ne yapacak o zaman*" diye sormuştur. Van DYP örgütü de bundan esinlenmiş olacak ki genel başkanları Hüsamettin Cindoruk için düzenledikleri açık hava toplantısında İngilizce bir pankartla Özal'a tepki göstermek istemişlerdir. İngilizce "*Go home*" cümlesi "defol ya da evine dön" anlamına gelmektedir. Ancak pankarttaki yazının İngilizce mi yoksa Fransızca ağırlıklı mı olduğu pek anlaşılamamıştır. Zira "*Go homme Özal*" yazısındaki "homme" sözcüğü Fransızca "erkek" anlamına gelmektedir.[44] Bu pankart son zamanlarda siyasi arenada tartışma konusu haline gelen "turuncu tişört" hadisesiyle de ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

---

41 "Cindoruk'tan Güneş Taner'e Tavsiye: Sakın Tır Şoförlerinin Önüne Çıkma" , *Tercüman*, 18 Ağustos 1987, 6; "No, no, no'cuya, -NONOŞ- İması" , *Hürriyet*, 18 Ağustos 1987, 17; "Cindoruk'tan Son İnciler" , *Sabah*, 18 Ağustos 1987, 5; "Cindoruk: Bu Tişörtü Sevişecek Erkek Arayan Kadınlar Giyer! " , *Günaydın*, 18 Ağustos 1987, 7; "Cindoruk: Özal, Deli İbrahim" , *Milliyet*, 18 Ağustos 1987, 9.

42 "İngilizceden Sonra Arapça 'Hayır' Pankartı…" , s. 13; "Özal: Halkı Seven Halka Gider" , *Tercüman*, 20 Ağustos 1987, 7.

43 "Kocamın Erkeklik Gücünü Benden İyi Hiç Kimse Bilemez!" , *Günaydın*, 30 Ağustos 1987, 1,7.

44 "Cindoruk'tan Papağan Benzetmesi" , *Hürriyet*, 20 Ağustos 1987, 3,13; "Cindoruk: Sosyete Başbakanı" , *Tercüman*, 20 Ağustos 1987, 7; "Cindoruk'un Özal İçin Benzetmesi: Kaldırımlar Kralı" , *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1987, 6.

Referanduma sayılı günler kala liderler, bir yandan söylemlerindeki sertlik derecesini arttırırken diğer taraftan da 12 Eylül'ü diledikleri şekilde yorumlayıp, halka serzenişte bulunmuşlardır. Referandum kampanya sürecinde ilk kez Başbakan Özal ve yasaklı lider Demirel aynı gün, aynı şehirde (Zonguldak) farklı meydanlarda halkın karşısına çıkmışlardır.

Zonguldak'ta referandum konusuna geniş yer ayıran Özal, tabiri caizse 12 Eylül'ün en önde gelen savunucusu olma rolünü üstlenmiştir: *"1980 öncesi anarşi ve ekonomik durumun felaketini biliyorsunuz. O zamanki siyasiler, bunu çözmek yerine birbirleriyle kavga ediyorlardı. Türkiye, tam uçurumun eşiğindeydi. Ya iç harp çıkacak ya da ordumuz müdahale ederek bunu önleyecekti. Mecburen müdahale ettik. Sonra bir anayasa yaptık. Bu sorumluluğu olan siyasilere bir yasak koymak gerekiyordu. Ama bunlar mahkemeye verilemezdi. Çünkü siyasi sorumlulukları vardı. Anayasaya bir geçici maddeyi koyduk, 10 yıl siyaset yapamayacaklar dedik. Bu sadece ceza olsun diye değil. Artık anlaşan, birbirleriyle uzlaşan yeni siyasetçiler ortaya çıksın diye yapıldı. Ortaya bunların yandaşları çıktı. Bu partileri biliyorsunuz. Af çıksın dediler. Biz de olmaz, milletin yüzde 92,5'u bu yasağı koydu. Millete gidelim, millet karar versin dedik. Bu basit bir mesele değildir, çocuklarınızı, işinizi, geleceğinizi düşünerek inşallah en hayırlı kararı vereceksiniz. İster hayır verin, ister evet verin. Mutlaka doğru karar verin…"*[45] dedikten hemen sonra aynı konuşma içerisinde bu sefer de Türk ulusunun akıllı olduğunu, referandum konusunda da bir yanlışlık yapmayacağını belirterek, "*Eğer bir yanlışlık yaparsanız, o yokluk günlerine döneriz, bir daha iflah olamayız. Allah göstermesin bizi yetmiş sente muhtaç ederlerse o zaman hesabını sorarım ben size*" diye konuşmuş[46] ve bir anda barışın sembolü olan güvercinden tehdit ve mücadelenin simgesi şahine dönüşmüştür.

Ne ilginçtir ki Turgut Özal gibi Süleyman Demirel de Zonguldak'taki konuşmasında 12 Eylül askeri darbesini öne çıkartmıştır. Bu defa olgular üzerinden toplumsal destek arayışı başlamıştır. Ancak arada ciddi bir fark vardır. Özal, yasaklı siyasileri üstü kapalı biçimde darbenin sebepleri olarak görürken, Demirel yaşananları darbenin sonucu olarak halka göstermiştir. Demirel, Özal'ın aksine kendisini iktidar koltuğundan indirip, siyasi yasaklı hale getiren 12 Eylül'ü ve askeri rejimi eleştirmiş ve bu konuda sessiz kalan halka da sitemde bulunmuştur. Demirel: *"Her 10 yılda bir müdahale olursa ve bu müdahaleyi millet suskunlukla karşılarsa hatta alkışlar gibi görülürse bu işin içinden çıkamayız. Ne hakkı vardı AP'yi kapatmaya? Ne hakkı vardı partileri kapatmaya? Ekini biçtiler, gelen dane çıkarmıyor. Memleket aciz ellerin yönetimine düştü. Gelin bu memleketi kurtaralım, etrafımız bir çember içinde, gelin bu çemberi kıralım"*[47] demiştir.

Referandum kampanyasında Başbakan Turgut Özal'ın Zonguldak'tan sonraki durağı Süleyman Demirel'in memleketi olan Isparta olmuştur. Ancak Özal'ın Isparta'ya girişi ve miting alanında yaşananlar herkese 12 Eylül 1980 öncesinin anarşi ve kaos ortamını hatırlatmıştır.

[45] "4 Lidere Suçlama. Özal: Bana Cephe Kurdular" , *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1987, 1,11.
[46] "Bir Yanlışlık Yaparsanız Hesabını Sorarım Ben Size" , *Günaydın*, 24 Ağustos 1987, 5.
[47] "Demirel: İhtilallere Sessiz Kalmayın" , *Sabah*, 24 Ağustos 1987, 5; "Demirel: Bunların Peşinden Gitmeyin…" , 15.

Başbakan Özal'ın konvoyunun Isparta'ya girerken kullanacağı güzergâh olan Mimar Sinan Caddesinde saat 11.00'dan itibaren DYP'liler mavi pankart, flama ve balonlarla toplanmaya başlamışlardır. Özal'ın beraberindeki konvoy, DYP il binasının da bulunduğu bu caddeye, saat 15.15 sıralarında gelmiştir. ANAP konvoyu yoğun bir protesto ile karşılanırken, Başbakan Özal'ın bulunduğu "Petek" otobüsü güzergâhını değiştirerek Kenan Evren Bulvarı'ndan konuşma yapacağı Cumhuriyet Alanı'na girmiştir. Özal'ı bu yolda da bekleyen DYP'liler, ANAP konvoyuna çok sayıda "Evet – Yasaksız Türkiye – 6 Eylül'de Evet" yazılı el ilanları atmışlardır. Bazıları da konvoyla birlikte koşarak aleyhte gösterilerini yol boyunca sürdürmüşlerdir. Ayrıca apartmanlardan da ANAP konvoyuna yağmur gibi 'evet' yazılı mavi renkli kâğıtlar atılmıştır.[48]

Bu sırada Cumhuriyet Meydanı'nda Başbakanı dinlemek için yaklaşık 1500 kişilik bir ANAP'lı grup yerini almıştır. Ancak Özal'ın konvoyu ile birlikte DYP'lilerin de alana girmek istemesi üzerine önce Başbakanın korumaları bu duruma müdahale etmişlerdir. Korumalar yetersiz kalınca da güvenlik kuvvetlerinden yardım istenmiştir. Neticede polis ve askerin kurduğu barikata rağmen DYP'liler de miting alanına girmişlerdir. Böylece miting alanındakilerin sayısı 3 bini bulurken, 2 bin kadar kişi de barikatın dışında kalmıştır. Barikatın içindeki DYP'li göstericiler, "Özal istifa – Muhteşem Süleyman – Yasaksız Türkiye – Başbakan Demirel – Burası Isparta, Kurtar Bizi Baba" gibi sloganlar atarken, Özal'ı dinlemeye gelenler de "Başbakan Özal" diye tempo tutmuşlardır. [49]

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Başbakan Özal, protestolar arasında kürsüye çıkmış ve "*Sanıyor musunuz Özal kudurmuş bir avuç insandan korkar. Benim yüreğim mangal gibi. Bakınız çok değerli Ispartalılar, burada biraz evvel bir hadise oldu. Bir avuç insanı getirerek olay çıkarttılar. Bütün Türkiye'ye ibret olsun. Tüm (Türk halkı) 12 Eylül öncesine nasıl gelindiğini anlasın. Isparta'ya iki fabrikanın temelini atmaya geldik. Onlar (Demirel ailesi) fabrika yapar, kendi aileleri sahip olur. Bizim yaptığımız fabrikaya Ispartalılar sahip olacak*" [50] demiştir. Özal'ın Süleyman Demirel'in kardeşinin sahip olduğu fabrikaları ima etmesi üzerine DYP'liler, aleyhte gösterilerini arttırmışlardır. Özal konuşmasını sürdürürken, DYP'li göstericilerin bu sefer de "*Mavi, mavi, masmavi – Özal istifa – Başbakan Demirel*" diye bağırmaları üzerine Özal yine sinirlenmiş ve kendisine hâkim olamayarak "Yunanlıların rengi de mavidir, mavi" şeklinde konuşmuştur.[51] Böylece, kamuoyu desteği için rakiplerin temsil edildiği renkleri, milli mücadelede ortak düşman olan Yunanistan ile özdeşleştirerek, halkı kendi rengine çekmeye çalışmıştır.

48 "Özal'a 'Yuh'lu Protesto" , *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987, 13.
49 "Isparta'da Üzücü Olay" , *Tercüman*, 25 Ağustos 1987, 1,7; "Özal'a 'Yuh'lu Protesto…" , s. 13.
50 "Özal'a 'Yuh'lu Protesto…" , s. 13.
51 "Demirel'in Evinde -Özal'a Yuh-", *Hürriyet*, 25 Ağustos 1987, 15.

Protestolar ya da lehte gösteriler nedeniyle konuşması sık sık kesilen Özal, "*Zannetmesinler TC'nin Başbakanı bunlardan korkacaktır. Allaaahhhh… Özal, kimseden korkmaz. Bu hareketin altında Türkiye'yi 1980 öncesine götürmek var*" diye konuşmuştur. Bu sırada Özal, kendisine ezan okunduğunun hatırlatılması üzerine *"Susalım da onlar da sussunlar (Protestocular)"* ifadesini kullanırken parti danışmanı Mustafa Taşar, Özal'ı ıslıklamaya devam eden göstericileri işaret ederek *"Şeytanı ıslıklıyorlar, şeytan çağırıyorlar"* demiştir. Ezandan sonra DYP'li bir grubun ara sokaklara doğru yönelmesi üzerine bu sefer de Özal, "*Bak ezan okununca şeytan görmüş gibi nasıl kaçıyorlar*" biçiminde konuşmuştur. [52]

Başbakan, olaylar yatıştıktan sonra gazetecilere yaşanan hadiselerin değerlendirmesini yapmıştır. Özal, "*Eskiler görünmeye başlayınca, hadiselerin ucu görünüyor. Bu planlanmış bir olaydır*" diyerek DYP'yi hedef tahtasına oturtmuş ve bunun bir komplo olduğunu ileri sürmüştür.[53] Gazetecilerle sohbeti sırasında (duygusal bir patlama yaşayan) Özal, ilk kez Demirel ile 12 Eylül öncesi ve sonrasındaki ilişkilerine dair de açıklamalarda bulunmuş ve Demirel'in 12 Eylül ile hesaplaşma amacı güttüğünü belirtirken kendisi "B*iz, 12 Eylül'ü yapanların, bu memlekete bir hizmet yaptıkları kanaatindeyiz*" ifadelerini kullanmıştır.[54] Ayrıca Özal, miting esnasında kullandığı "Yunanlı" benzetmesi için de "*Bağırıp duruyor, sonra da kaçıyorlardı. İşte, Yunanlıya o benziyor*" iddiasında bulunmuştur.[55]

Muhalefete göre yaşananların sorumlusu Başbakan Özal'dır.[56] Süleyman Demirel, Isparta'daki olaylara ilişkin düzenlediği basın toplantısında Başbakan Özal'ı (ağır tahrikçilikle) suçlamış[57] ve DYP'lilerin hiçbir şekilde provokasyona gelmeyeceklerini belirterek "*Bizim vatandaşımız kendisine hâkimdir. Böyle bir provokasyon durumunda faturanın kendisine çıkacağını bilir. Onun*

52 "Demirel'in Evinde -Özal'a Yuh-" , s.15.
53 Bu dönemde bir de "çapulcu" tartışması yaşanmıştır. Başbakan Özal'a göre, Isparta olaylarında yer alanlar bir grup çapulcudur. DYP'ye göre ise bu bir halk hareketidir; milli şuurun ayağa kalkmasıdır…"Cindoruk: Özal Tahrikçilik Yaptı" , *Tercüman*, 26 Ağustos 1987, 10.
54 12 Eylül'den sonraki hükümette Demirel'in izniyle başbakan yardımcısı olduğunu açıklayan Özal, sonraki süreçte askerlerin (Demirel'in) kendisiyle görüşmesini "hoş karşılamaması" üzerine ilişkisini kestiğini söylemiştir. ANAP'ı kurarken de Demirel'in karşı çıktığını ve Büyük Türkiye Partisi ile birleşmelerini istediğini belirten Özal, bunu kabul etmediği için de bu olayların meydana geldiğini ileri sürmüştür. Özal: *"Büyük Türkiye Partisi ile anlaşmak ve birleşmek mümkün değildi. Çünkü bunlar kurdukları partiyle 12 Eylül'ün hesabını sormayı düşünüyorlardı. Onun için, 'Ben bu işte yokum' dedim. Biz, 12 Eylül'ü yapanların, bu memlekete bir hizmet yaptıkları kanaatindeyiz. Biz kendi partimizi kurduk bu yüzden ve o tarihten beri de yaptığımız her iş tu kaka olmuştur"* ifadelerini kullanmıştır. "Isparta Karıştı" , *Milliyet*, 25 Ağustos 1987, 8; "Özal'a Göre - DYP Provokasyonu -" , *Tercüman*, 25 Ağustos 1987, 1.
55 "Özal: DYP'liler Komplo Hazırlamış" , *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987, 13; "Özal'a Yuh Çekenlere Polis Dayağı" , *Sabah,* 25 Ağustos 1987, 1,5.
56 "Isparta Olaylarında Muhalefet Özal'ı Suçluyor" , *Yeni İstanbul*, 26 Ağustos 1987, 7.
57 "*Sayın hükümet başkanının ziyaretinde kırıp dökme yok itip kakma yok. Söz şeklinde bir ağır tahrik var. Meydan maviler ile donatılmış, bir grup yurttaşın elinde evet dövizleri varmış. Sayın Özal, bu kişiler için bir avuç çapulcu demiş. Ve benzer tahrik edici sözler söylemiş. Halka hakaret etmiş. İnsan vatandaşa çapulcu der mi? Bunlar esef vericidir. Bunu söyleyen kişi ne dediğini bilmiyor demektir. Mavi renk Yunan bayrağı imiş. Doğudaki anarşistin rengiymiş. Mavi rengi herhalde Ispartalılar seçmedi. O zaman beyaz seçseydiniz kardeşim*". "Demirel: Özal Halkı Tahrik Etti" , *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1987, 8; "Demirel: Provokasyon" , *Tercüman*, 26 Ağustos 1987, 6.

için Isparta'daki olay konusunda dikkatli yorum yapmak lazımdır" ifadesini kullanmıştır.[58] Üstelik Demirel'e göre renkleri illa ki bir sınıflandırmaya sokmak gerekirse "*Allah, deniz, gök ve ırmakları mavi, çölleri ise turuncu yaratmıştır*".[59] Böylece Demirel de, tartışmayı metaforlar üzerinden yürütme kervanına katılmıştır. Tercihlerini, gökler ve denizlerle eşleştirirken rakip tarafı verimsizliğin simgesi çöllere benzetmiştir.

DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk da yaşanan hadiseleri bir tertip olarak değerlendirmiş ve Başbakan Özal'ı tahrikçilikle suçlamıştır.[60] Parti Yönetim Kurulu'nun en kısa zamanda toplanarak gelişmeleri görüşeceğini belirten Cindoruk, bir soru üzerine Özal'ın "evet" oyunu simgeleyen mavi rengi *Yunan rengi* olarak nitelemesine de "*O zaman turuncu da nonoş rengidir*" yanıtını vermiştir [61].

Erdal İnönü ise mavi oyu düşman ilan eden Özal'ın ruhsal durumunu birkaç cümleyle özetlemiştir: "*Renklerin kendisine karşı olduğunu sanmak ancak ruh doktorlarının çözebileceği bir sorundur. Sayın Özal şimdi bu durumdadır…*"[62].

Başbakan Özal'ın Isparta'da yaptığı konuşma sırasında, yukarıda ifade edildiği üzere, referandumda evet anlamına gelen mavi rengi Yunan mavisine benzetmesi ve aleyhte tezahürat yapan göstericiler için de "*Bunlar, Yunanlılar gibi bağırıp kaçıyorlar*" şeklinde sözler sarf etmesi, Türk – Yunan ilişkilerinde de ufak çapta bir kriz yaşanmasına sebep olmuştur.

Yunan TV ve radyoları, Başbakan Özal'ın miting meydanlarında Yunan milletine hakaret içeren sözler sarf ettiğini ileri sürerek, Yunan hükümeti adına Basın Yayın Genel Sekreteri Sotiris Kostopulos'un yaptığı açıklamayı yayımlamışlardır. Kostopulos: "*Sayın Özal, Yunan milleti aleyhine, kendisinin yanılgı içinde olduğunu gösteren bir münasebetsizlik daha yaptı. Siyasi rakiplerinin tepkilerine karşı koyma gayreti içinde lisanen aşırılıklara başvurarak şimdi bir cankurtaran simidi arıyor. Özal'ın tamamen gerçek dışı kabadayılıklarını susarak karşılıyoruz*" demiştir.[63]

Yazılı basında, Isparta'da meydana gelen olaylarda İl Emniyet Müdürü Reşat Vural'ın ihmalinin olduğu yönünde haberler çıkmıştır. Bunun üzerine Başbakan Turgut Özal'ın "*Bu adam Doğu'ya bir yere gitsin de aklı başına gelsin*" dediği öne sürülmüştür.[64] Özal, her ne kadar bu iddiaları

[58] "Demirel: Ispartalılar Bilinçlidir" , *Milliyet*, 25 Ağustos 1987, 8; "Demirel: Ağır Tahrik Var" , *Günaydın*, 26 Ağustos 1987, 5.
[59] "Demirel'e Övgüler" , *Milliyet*, 25 Ağustos 1987, 9.
[60] "*…Ancak olaylarda Sayın Başbakan tahrikçilik yapmıştır. Vatandaşı birbirine düşürerek, sandıktan turuncu oy çıkmaz. Sayın Başbakana tavsiyem biraz dinlenmesidir…*" "Cindoruk: Özal Dinlensin" , *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1987, 6.
[61] "DYP'liler Provokasyona Gelmez" , *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987, 13.
[62] Cüneyt Arcayürek, "Görünen Köy" , *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1987, 10; "Erdal İnönü: Özal, Ruh Hastası" , *Günaydın*, 26 Ağustos 1987, 5; "İnönü: Özal, Ruh Doktorluk" , *Hürriyet*, 26 Ağustos 1987, 16.
[63] "Özal'ın Sözlerine Yunan Tepkisi" , *Tercüman*, 26 Ağustos 1987, 1,7; "Özal'ın Mavi Benzetmesine Atina'dan Tepki" , *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1987, 6.
[64] "Isparta Emniyet Müdürü Görevinden Alınıyor!" , *Günaydın*, 26 Ağustos 1987, 7; "Isparta Emniyet Müdürü Görevden Alındı" , *Tercüman*, 26 Ağustos 1987, 10.

yalansa da[65] Isparta Emniyet Müdürü Reşat Vural açığa alınmış ve yerine geçici görevle Rize Emniyet Müdürü Aslan Şaroğlu atanmıştır.[66] Görevini tam olarak yapıp yapmadığı ciddi bir inceleme sonucunda ortaya çıkmadan bir kamu görevlisini sırf "aklı başına gelsin" diye Doğu'ya göndereceğinden söz etmek, Başbakan Özal'ın bu dönemdeki en büyük gaflarından biri olmuştur. Zira Özal, hem "Doğu" konusunu istismar edenlere koz vermiş hem de Doğu illerine ilişkin tayinlerin aslında bir "ceza" olduğunu ifade etmiştir.

O dönemdeki basının bir kısmına göre Isparta olayları, referanduma fazla ilgi duymayan ve anketlerde oranı bir hayli yüksek çıkan 'kararsızların oyunu' kazanmak adına Başbakan Özal tarafından tertip edilmiştir. Referanduma az bir süre kala demokrasilerde yeri olmayan şiddet olayları ilk kez bir mitingde ortaya çıkmıştır. Bu durum kampanya dönemi boyunca gittiği her şehirde düzenlediği açık hava mitinglerinde "eskiler dönerse anarşi ve kaos ortamına geri dönülür' diyen Başbakan Özal'ın 12 Eylül propagandasına bir nevi haklılık kazandırmış ve referanduma olan ilgiyi de birden bire arttırmıştır.[67] Üstelik ANAP yönetimi, Isparta olaylarından sonra gerçekleştirdiği istişare toplantısında bir karar almıştır: Referandum boyunca Süleyman Demirel nereye giderse gitsin ANAP'lılar kendisini çiçeklerle karşılayacaktır.[68]

Basına göre ANAP yönetimi ve Özal bu hareketinde de samimi değildir. Özal'ın amacı "Eskiler kavgacı, biz barışçıyız" mesajını vermektir. Yani Isparta olayındaki gibi tansiyon yükseldikçe 12 Eylül öncesindeki hadiseler akıllarda tekrar canlanacak, yüzer – gezer oylar "hayır"a dönüşecektir. Oysaki basına göre Özal, 'Yunanlıların rengi de mavidir' diyerek, benden olanlar ve olmayanlar ayrılığını ülkeye sokan ve anarşinin fitilini (tekrar) yakan kişidir [69]. Ancak ortada bir gerçek de vardır ki o da 12 Eylül öncesinin akıl almaz çatışmalarından yorgun düşmüş bir toplum bilincinin, bu olaylarda kuşku ve endişe verici bir işaret görmesidir…

ANAP ve DYP ileri gelenleri Isparta olayları konusunda birbirlerini suçlamışlardır. Her iki tarafın da olaylardaki gözlemi aynıdır ortada bir provokasyon vardır. Ama suçlu DYP'ye göre ANAP, ANAP'a göre DYP'dir.

Referandum kampanyası sırasında Türkiye'nin başka hiçbir yerinde yaşanmayan bu tip olayların Isparta'da görülmesi, Isparta halkının büyük çoğunluğunun öyle olmamasına karşın, bazı fanatiklerin bu ili Demirel'in tapusu altındaymış gibi görmelerinden kaynaklanmıştır.

---

[65] Başbakan Özal, iktidarlarının hiçbir surette partizanlık yapmadığını, bu görüntüyü taşıyacak hiçbir girişime de izin vermediklerini söyleyerek, "*En seçkin memurlarımızı Doğu ve Güneydoğu'ya gönderiyoruz. Isparta'daki üzücü olayla ilgili soruşturma açılmış ve soruşturmanın selameti açısından Emniyet Müdürü işten el çektirilmiştir. Olaylarla ilgili olarak kimsenin Doğu'ya sürülmesi söz konusu değildir*" şeklinde konuşmuştur. "Özal'ın Aklı Bir Hafta Sonra Başına Geldi" , *Günaydın*, 30 Ağustos 1987, 5; "Isparta Olayına Özal Açıklaması" , *Hürriyet*, 30 Ağustos 1987, 14; "Özal: Sürün Demedim" , *Milliyet*, 30 Ağustos 1987, 8.

[66] "Isparta'ya, Jet Fatura" , *Hürriyet*, 27 Ağustos 1987, 1,14; "Eskişehir'de Gerilim" , *Tercüman*, 27 Ağustos 1987, 6.

[67] "Kavga Kültürü" , *Günaydın*, 26 Ağustos 1987, 5.

[68] "Barış Taarruzu: ANAP'tan Demirel'e Çiçek" , *Hürriyet*, 26 Ağustos 1987, 1.

[69] "Kavga Kültürü…" , s. 5.

Demokrasinin gereklerini anlamamış olan bu küçük azınlık bu davranışı ile Özal'ın 'hayır' politikasına bir nevi dayanak sağlamıştır. Zira bu tür olaylar, 12 Eylül öncesi ortamını hatırlatmaya ve "Eskiler gelecek. Gene terör peyda olacak" şeklinde kullanılmaya pek müsait bir hareket olmuştur. Bu gerçeği gören Süleyman Demirel de, Isparta'da, güya kendisinden yana tavır almış olan "azınlıktaki o akılsız dostlarını" dolaylı biçimde uyararak "*Olay provokasyon olabilir. Ispartalılar bu gibi olayların faturasının bize çıkarılacağını bilecek kadar bilinçlidir*" demiştir.

Diğer taraftan Başbakan Turgut Özal da Isparta mitinginde kendini tutamayıp rakiplerinin puan kazanmasını sağlayacak bazı davranış ve söylemlerde bulunmuştur. En dikkat çekeni ise "Mavi, Yunan'ın rengidir" demesi olmuştur. Böylesine bir sözün, referandumda evet diyecek vatandaşların tümünü, ülke aleyhine çalıştığı kabul edilen bir dış güçle özdeş tutmak bir yana, mantıksızlığı da ortadadır. Bu tür söylemler, tepedeki kavganın halk tabanına da sirayet etmesine ve halkın iki kutba bölünmesine neden olacak tehlikeli girişimler olarak yerini almıştır.

Aylarca süren renklerin savaşı, siyasilerin sert atışmaları ve birkaç küçük çaplı taşkınlık dışında demokratik olgunluk içerisinde tamamlanmıştır. Nihayetinde demokrasinin karar mekanizması olan halkın önüne sandıklar konulmuş ve 6 Eylül 1987'de gerçekleşen referandumu az bir farkla da olsa mavi renk bir başka ifadeyle evet oyları kazanmıştır. Böylece siyasi yasaklar kaldırılmış[70], Türk siyaset hayatı liderler bazında yeni bir ivme kazanmıştır.

Sonuç

Ele alınan referandum konusu, Türk demokrasi tarihi açısından son derece önemli bir yere sahiptir. 12 Eylül askeri darbesinin demokrasiye açtığı yaralardan birinin kapatılması mücadelesi verilmiştir. İktidar ve muhalefet partileri, propaganda evresinde tercihlerini halka onaylatmak ve desteğini almak için pek çok siyasi enstrüman kullanmışladır. Metin içerisinde sıkça bahsedildiği üzere, söz konusu referandum evet ve hayır oy pusulaları için kullanılan mavi ve turuncu renklerin adeta sembolik savaşına dönüşmüştür. Siyasiler, meydanlarda kendi renklerinin üstünlüğünden övgüyle söz ederken, ötekinin temsil edildiği rengi ise sıradanlaştırmışlardır. Bazı mitinglerde ise ipin ucu kaçırılmış ve rakiplere hakaretamiz ithamlarda bulunmuşlardır. Ruh hastası, şeytan, Yunan, deniz, gök, çöl ve ezan gibi dinî, millî, sıhhi ve doğayla ilgili semboller çatışmanın parçası haline getirilmiştir.

Politikacıların siyasi hayatta kullandıkları dilin başarısı, ne yazık ki, söylemlerinin toplum tabanındaki kabul görme oranlarıyla ölçülür. Zira demokrasilerde iktidara gelmek için esas olan unsur halkın oyunu celp etmek ve halkın nezdinde puan toplamaktır. Ancak kullanılan dil yapıcı

[70] Geçerli Oy Sayısı: 23.347.856 - % 95,5; Evet Sayısı: 11.711.461 - %50,2; Hayır Sayısı: 11.636.395 - % 49,8. Bkz. *Halk Oylaması Sonuçları: 2007,1988,1987,1982,1961*, (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, 2008), 112.

olmaktan öte benzetmelere dayalı karalama ve itibar sarsmaya yönelik olunca ve bu söylem tarzı süreklilik arz edince tepedeki söz kavgası halkın kültür, değer ve o anki algı durumuna göre belli bir zaman nihayetinde topluma da intikal etmektedir. Merkezden çevreye dalgalar halinde yayılmaktadır. Daha da kötüsü bu durum milli birlik ve bütünlüğü zedeleyici yaralanmalara yol açmaktadır. Sözün kısası demokrasi kavramının halkın belleğinde tam olarak yer etmemiş olmasından kaynaklı demokrasi kazaları yaşanabilmektedir.

Öte yandan her dönemin siyasi serüvenini o dönemin zihniyetine göre değerlendirmek gerekir. Bu paralelde sarf edilen sözler bir nevi toplumsal özün aynasıdır. Halkın siyasi kültür babında belli bir seviyeye çıkarılması gerekirken zaman zaman siyasi liderler kendi politik çıkarları uğruna etik ilkeleri göz ardı ederek o anki mevcut seviyesinin de altına inmişlerdir. Amaç mesele çözmek değil, saldırarak sindirmektir. Doğrusu amaç ne ise yapılanlar da ona hizmet etmiştir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü,* TDK Yayınları, Ankara 1975.

Çelebi, Onur. "Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı: İsmet İnönü'nün 14 – 26 Eylül 1947 Tarihli Yurtiçi Gezisi" , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 54, 2017, s. 279 - 297.

Donat, Yavuz. *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor,* Merkez Kitaplar, İstanbul 2005.

Evren, Kenan. *Kenan Evren'in Anıları,* Cilt: 5(a) / 6(b), Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.

Gözler, Kemal. "Halkoylamasının Değeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:XL, Sayı: 1 – 4, (Ocak 1988): 97 - 113.

Halk Oylaması Sonuçları: 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, TÜİK Yayınları, Ankara 2008.

Şahbaz, İbrahim. *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum Ve Türkiye*, Yetkin Yayınları, Ankara 2006.

Yıldız, Ahmet – Durular, Ercan – Solak, Mehmet – Şencan, Hüdai. *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum,* TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Gazeteler

"4 Lidere Suçlama. Özal: Bana Cephe Kurdular", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1987.

"5 Yıl Sonra İşbirliği", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1986.

"ANAP: 211, HP: 117, MDP: 71", *Cumhuriyet*, 08 Kasım 1983.

"Anayasa Cephesi", *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1986.

"Anayasa Önerisi", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1986.

“Avrupa’dan Baskı: Yasaklar Kalksın”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1987.

“B. Ecevit: Topuz ve Baykal İle Bir Araya Gelmem”, *Milliyet*, 19 Ağustos 1987.

“Barış Taarruzu: ANAP’tan Demirel’e Çiçek”, *Hürriyet*, 26 Ağustos 1987.

“Bir Yanlışlık Yaparsanız Hesabını Sorarım Ben Size”, *Günaydın*, 24 Ağustos 1987.

“Bu Anayasa Totaliter”, *Milliyet*, 19 Mayıs 1986.

“Bülent Ecevit: Özal Ortama Göre Renk Değiştiriyor”, *Sabah*, 27 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Allah’ın ve Kuran’ın Hakim Olduğu Bir Türkiye Kuracağız”, *Günaydın*, 03 Haziran 1987.

“Cindoruk: Allah’ın ve Kuran’ın Hakim Olduğu Büyük Türkiye Geliyor ”, *Milliyet*, 03 Haziran 1987.

“Cindoruk: Bu Tişörtü Sevişecek Erkek Arayan Kadınlar Giyer! ”, *Günaydın*, 18 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Kazık Büyüyor”, *Günaydın*, 14 Temmuz 1987.

“Cindoruk: Önce Evet, Sonra Sandık”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Önce Evet, Sonra Sandık”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Özal Cırcırböceği Gibi Konuşuyor”, *Günaydın*, 29 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Özal Dinlensin”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Özal Sivil Amiraldir!”, *Sabah*, 05 Haziran 1987.

“Cindoruk: Özal Tahrikçilik Yaptı”, *Tercüman*, 26 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Özal, Deli İbrahim”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Özal’ın Temeli Yok”, *Milliyet*, 20 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Sosyete Başbakanı”, *Tercüman*, 20 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Tantana Başbakan”, *Tercüman*, 21 Ağustos 1987.

“Cindoruk: Uyurgezer Özal”, *Hürriyet*, 29 Temmuz 1987.

“Cindoruk’tan Güneş Taner’e Tavsiye: Sakın Tır Şoförlerinin Önüne Çıkma”, *Tercüman*, 18 Ağustos 1987.

“Cindoruk’tan Özal’a: Şeytan Başbakan”, *Hürriyet*, 29 Ağustos 1987.

“Cindoruk’tan Papağan Benzetmesi”, *Hürriyet*, 20 Ağustos 1987.

“Cindoruk’tan Papağan Benzetmesi”, *Hürriyet*, 20 Ağustos 1987.

“Cindoruk’tan Papağan Benzetmesi”, *Hürriyet*, 20 Ağustos 1987.

“Cindoruk’tan Son İnciler”, *Sabah*, 18 Ağustos 1987.

“Cindoruk’un Özal İçin Benzetmesi: Kaldırımlar Kralı”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1987.

“Cüneyt Arcayürek, “Görünen Köy”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1987.

“Demirel – Bülent Ecevit Buluşması”, *Milliyet*, 12 Ocak 1986.

"Demirel Kendini Ağaca Bağlı Pehlivana Benzetti", *Günaydın*, 02 Ağustos 1987.

"Demirel: 12 Eylül'e Sığınma", *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1986.

"Demirel: Ağır Tahrik Var", *Günaydın*, 26 Ağustos 1987.

"Demirel: Gölgemizden Korkuyorlar, Dedi", *Hürriyet*, 02 Ağustos 1987.

"Demirel: Hükümet Olma Nitelikleri Kalmadı", *Milliyet*, 26 Eylül 1986.

"Demirel: Ispartalılar Bilinçlidir", *Milliyet*, 25 Ağustos 1987.

"Demirel: İhtilallere Sessiz Kalmayın", *Sabah*, 24 Ağustos 1987.

"Demirel: Özal Halkı Tahrik Etti", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1987.

"Demirel: Provokasyon", *Tercüman*, 26 Ağustos 1987.

"Demirel: Rejimi Rayına Oturtalım", *Milliyet*, 21 Eylül 1986.

"Demirel: Siyasi Yelpazede ANAP'a Yer Yok", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1986.

"Demirel'den Cumhurbaşkanlığı Tartışması", *Milliyet*, 8 Mart 1986.

"Demirel'e Göre: Özal Gevezenin Teki", *Tercüman*, 02 Ağustos 1987.

"Demirel'e Övgüler", *Milliyet*, 25 Ağustos 1987.

"Demirel'in Evinde – Özal'a Yuh – ", *Hürriyet*, 25 Ağustos 1987.

"Demokratik Uzlaşma", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1986.

"Doğru Yol'un Demokrasi Formülü", *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1986.

"DYP'den Mavi Harekât", *Tercüman*, 04 Temmuz 1987.

"DYP'liler Provokasyona Gelmez", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987.

"Ecevit Affetmiyor", *Hürriyet*, 19 Ağustos 1987.

"Ecevit İlk Defa Solda Birleşme Çağrısı Yaptı ", *Günaydın*, 19 Ağustos 1987.

"Ecevit: Bukalemun Gibi", *Hürriyet*, 27 Ağustos 1987.

"Ecevit: Özal Padişah Gibi", *Milliyet*, 28 Temmuz 1986.

"Ecevit: Özal, Ülkenin Onurunu Koruyamıyor", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1986.

"Ecevit: Padişah Âleminin Hesabı Sorulur", *Milliyet*, 09 Ağustos 1986.

"Erbakan: Erkekseler Millete Gidelim", *Milliyet*, 26 Eylül 1986.

"Erbakan: Özal Holdinglere Uşak", *Milliyet*, 24 Eylül 1986.

"Erbakan: Özal Kafasız ", *Milliyet*, 23 Eylül 1986.

"Erbakan: Özal'ın Vizesi Bitiyor", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1987.

"Erbakan: Türkiye'de 55 Milyon Evliya Var", *Tercüman*, 31 Ağustos 1987.

"Erbakan'dan Özal'a Salvo: Erkeksen, Elimiz Kolumuzu Çöz", *Hürriyet*, 31 Ağustos 1987.

"Erdal İnönü: Özal, Ruh Hastası", *Günaydın*, 26 Ağustos 1987.

"Eskişehir'de Gerilim", *Tercüman*, 27 Ağustos 1987.

"Isparta Emniyet Müdürü Görevden Alındı", *Tercüman*, 26 Ağustos 1987.

"Isparta Emniyet Müdürü Görevinden Alınıyor!", *Günaydın*, 26 Ağustos 1987.

"Isparta Karıştı", *Milliyet*, 25 Ağustos 1987.

"Isparta Olayına Özal Açıklaması", *Hürriyet*, 30 Ağustos 1987.

"Isparta Olaylarında Muhalefet Özal'ı Suçluyor", *Yeni İstanbul*, 26 Ağustos 1987.

"Isparta'da Üzücü Olay", *Tercüman*, 25 Ağustos 1987.

"Isparta'ya, Jet Fatura", *Hürriyet*, 27 Ağustos 1987.

"İnönü Başkan", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1986.

"İnönü: Özal, Ruh Doktorluk", *Hürriyet*, 26 Ağustos 1987.

"Kavga Kültürü" , *Günaydın*, 26 Ağustos 1987.

"Kısıtlı Demokrasi", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1986.

"Kocamın Erkeklik Gücünü Benden İyi Hiç Kimse Bilemez!", *Günaydın*, 30 Ağustos 1987.

"Meydan Dün Ecevit'lerindi", *Tercüman*, 19 Ağustos 1987.

"No, no, no'cuya, -NONOŞ- İması", *Hürriyet*, 18 Ağustos 1987.

"Özal Dönemi, Lale Devri", *Cumhuriyet*, 05 Haziran 1987.

"Özal Siyasi Kleptomani", *Tercüman*, 09 Temmuz 1987.

"Özal: Anarşistler", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1986.

"Özal: DYP'liler Komplo Hazırlamış", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987.

"Özal: Haçlı Cephesi", *Cumhuriyet*, 03 Eylül 1987.

"Özal: Halkı Seven Halka Gider", *Tercüman*, 20 Ağustos 1987.

"Özal: İşleriniz Hayırlı Olsun", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1987.

"Özal: Karşımıza Haçlı Cephesi Kurdular", *Hürriyet*, 03 Eylül 1987.

"Özal: Sürün Demedim", *Milliyet*, 30 Ağustos 1987.

"Özal'a 'Yuh'lu Protesto", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1987.

"Özal'a Göre - DYP Provokasyonu -", *Tercüman*, 25 Ağustos 1987.

"Özal'a Yuh Çekenlere Polis Dayağı", *Sabah*, 25 Ağustos 1987.

"Özal'da Çalma Hastalığı Var", *Sabah*, 09 Temmuz 1987.

"Özal'ın Aklı Bir Hafta Sonra Başına Geldi", *Günaydın*, 30 Ağustos 1987.

"Özal'ın Mavi Benzetmesine Atina'dan Tepki", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1987.

"Özal'ın Sözlerine Yunan Tepkisi", *Tercüman*, 26 Ağustos 1987.

"Referanduma Bakış", *Tercüman*, 29 Ağustos 1987.

“Referandumda Hayır’ın Özal’cası: No, No, No”, *Günaydın*, 14 Ağustos 1987.

“Sağcı Veya Solcu Değil, Demokrat Olmak Önemli”, *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1986.

“Siyaset Yasağına Giren 723 Kişi Açıklandı”, *Milliyet*, 30 Nisan 1983.

“Siyasi Partiler Feshedildi”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1981.

“TRT’de Sansür Var”, *Tercüman*, 27 Temmuz 1987.

Akyol, Taha. “Sivas’ın Turuncu’su”, *Tercüman*, 26 Ağustos 1987.

Öktem, Niyazi. “Halkoylaması Yargısal Nitelik Taşıyor”, *Milliyet*, 29 Ağustos 1987.

Parla, Taha. “İki Tür Halk Oylaması: Referandum ve Plebisit”, *Cumhuriyet*. 18 Şubat 1986.